

ALEVİ GELENEĞİNDE “CEM EVİNİN” TARİHSEL KÖKENİ*

Fevzi RENÇBER**

Muhammed dinidir bizim dinimiz
Tarikat altında geçer yolumuz
Hem Cibril-i Emin'dir Rehberimiz
Biz Mü'miniz, Mürşidimiz Ali'dir

Pir Sultan Abdal

Özet

Alevî örgütlenişi tarihsel süreçte farklı şekilde kendini göstermiştir. Geçmişten günümüze Alevî örgütlenişi, dergâhlar, tekkeler, zaviyeler, dernekler, vakıflar, cem ve kültür evleri şeklinde olmuştur. Günümüz Türkiye'sinde cem ve cem evi, hakkında çok konuşulan, tartışılan bir konu haline gelmiştir. Alevî ve Bektaşiler ritüellerini, adab ve erkân mekânı olarak geçmişte hizmet veren dergâh, tekke ve zaviyelerin; meydan evi veya meydan odası denilen kısımlarında icra etmişlerdir. Cumhuriyet döneminde tekke ve zaviyelerin kapatılmasıyla beraber Alevî ve Bektaşiler, cem ve diğer erkânlarını farklı mekânlarda yürütmüşlerdir. Aleviler 1970'lerden sonra, cem evi olarak adlandırdıkları mekânlarda adab ve erkânlarını icra etmişlerdir. Bugün cem evi kavramı, cem evinin Alevî anlayışındaki yeri, cem evlerinin ibadethane statüsüne alınması değişik platformlarda tartışılmaktadır. Bu makalede İslam tarihi geleneği içinde ibadet edilen mekânlar, Alevî geleneğinde cem evi kurumunun tarihi geçmişi ve kurumsallaşması, cem evlerinin ibadethane statüsüne alınması konuları tartışılacaktır. Zaman zaman ülke gündemine konu olan Alevî din anlayışında "cem evlerinin statüsü" meselesine, belli bir tarihi-toplumsal bilgiye dayanarak yaklaşılmaya çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: Cem, Cem evi, Cami

* Bu makale, Isparta'da düzenlenen Uluslararası Türk Dünyasında Din Anlayışları Sempozyumu (4-6 Kasım 2010)'nda yazar tarafından sunulan bildirinin yeniden gözden geçirilerek geliştirilmiş şeklidir.

** Yrd. Doç. Dr., Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İslam Mezhepleri Tarihi Anabilim Dalı, fevzirencber@hotmail.com

Historical Roots Of “Cem Evi” in Alevi Tradition

Abstract

Alawi organization has taken various forms throughout the history. Alawi organization from past to present dargahs, tekkes, zawiya, associations, foundations, cem and culture houses. Cem and cem houses have become a highly argued and disputed issue. In the past, Alawis and Bektashis assembled their conventions in sections of dargahs, tekkes and zawiya called square houses or square chambers as rules and conventions locations. With closure of tekkes and zawiya with the foundation of the Turkish republic, Alawis and Bektashis executed their cem activities and other conventions at different places. After 1970's, Alawis continued their executions at locations they named cem houses. Today, the cem house concept, its position in Alawi religious perception and their approval as houses of worship is being argued at various platforms. In this article, position of cem houses, worshipping houses in Islamic historical tradition, history, past and organization of cem house institution in Alawi tradition and approval for their worshipping house status will be discussed in detail. We will be putting an effort to approach the issue “status of cem houses” in Alawi religious approach, which is taken in the agenda of the country from time to time, basing on a certain historical-social background.

Key Words: Cem, Cem evi, Mosque.

Giriş

Günümüzde çeşitli platformlarda, Alevî örgütlenmesinin yeni mekânı olan cem ve kültür evleri üzerinde birçok tartışma yapılmaktadır. Bu tartışmaların sebep olduğu karmaşa da göstermektedir ki Alevîliğe özgü bir müessese olan “cem evleri” üzerine bilimsel araştırmaların yapılmasının kaçınılmazlığı ortadadır. Alevilik ve Bektaşilikte cem ve cem erkânı söz konusu olunca, yapılan bilimsel çalışmaların çoğunluğu cem erkânının icra edilişi ve cem erkânının birey ve toplum üzerindeki etkileri hakkındadır. Çalışmamızı özgün kılan cem erkânının kökeni hakkındaki hipotezlerin topluca verilmesi, ayrıca tarihi ve kültürel özellikleri göz önünde bulundurularak cem evinin caminin mukabili olup olmayacağı, cem evinin ibadethane statüsüne alınıp alınmayacağı sorularına cevap vermesidir. Çalışmamızda tasavvufi yönü baskın olan Alevî geleneğinde cem ve cem evi kurumunun tarihsel geçmişi, kuruluş gerekçeleri ve yapılanma süreci anlatılacaktır.

Cem; Arapçada toplanmak, bir araya gelmek, bir olmak, güçlü olmak anlamında kullanılmaktadır.¹ Farsça “ibadet şekli, adet ve

¹ El-Halil b. Ahmed El-Ferâhîdî, *Kitâbu'l-Ayn*, Beyrut, Dâru'l İhya'it-Turas'il-Arabî, 2005, s. 154; Komisyon, *Mu'cemu'l Nefais*, Beyrut, Dâru'l-Nefais, 2007, s. 198; İsmail b. Hammad el-Cevherî, *Es-Sihâh*, Beyrut, Dâru'l-Maarife, 2007, s. 187.

görenek” anlamlarına gelen ayin ile Arapça “topluluk, toplamak ve toplantı anlamındaki cem kavramlarının bir araya gelmesiyle oluşan Ayin-i cem, toplantı töreni ve cem töreni anlamına gelmekte olup Alevî/Bektaşilerin dede ve on iki hizmet sahiplerinin bir araya gelerek cemaatle yaptığı en önemli erkânı ifade eder.² Cem, Kırklar Cemi, Erenler Cemi, Cem Ayini, Cem Erkânı³, Muhabbet Cemi, Meydan Cemi, Mahşer Cemi, Cem Bezmi, Cem Töreni, Cem Ritüeli şeklinde ifade edilmektedir.

Genel olarak cem ayininin bölümleri aşağıdaki gibidir. Geçmişte tekke, zaviye, dergâh, meydan odası vb. mekânlarda; günümüzde ise dernek, vakıf ve cem evlerinde bir araya gelen Alevî ve Bektaşî talipler, bekçinin önceden haber vermesiyle birlikte cem erkânı yapılacak yerde kadınlı-erkekli yüz yüze bakacak biçimde otururlar. “Cemlerde önemli bazı ritüeller on iki hizmet olarak, yine biraz da sembolik biçimde canlandırıp icra edilmektedir. Cem ayini, on iki imamı sembolize ettiğine inanılan on iki erkân/hizmetin yerine getirilmesiyle gerçekleşir. On iki hizmet, cem ritüelini meydana getirdiğinden her biri kutsal olarak kabul edilir ve bu hizmetler yerine getirilmediği zaman hem yapılan ritüelin gerçekleşmeyeceğine inanılır hem de yenen ve içilen hiçbir şeyin helal olmayacağına inanılır.”⁴ Dolayısıyla on iki hizmet sahipleri toplandıktan sonra cem başlamadan dede veya baba günün önemine binaen canlarla yarım saat kadar sohbet eder; zakir ya da zakirler sazla deyiş, nefesler çalarlar. Süpürge çalınır, Post serilir, ceme başlamadan canların hepsi birbirinden helallik alır; sorunlar çözülür. Daha sonra on iki hizmet sahiplerine duaları yaptırılır. Çerağ uyandırılır, ibrikçi tarikat abdesti aldırır, (bütün bunlarda Kuran ayetleri okunur). Kurban ve lokma duaları dede tarafından yapılır. Cem mühürlenir dua yapılır. Üç duvazimam okunur, dua edilir. Üç tevhid çekilir, dua edilir (canlar burada secdedirler), miraçlama okunur, kırklar semah yapılır. Saki suyu dağıtır ve mersiye faslı başlar, daha sonra

² Harun Yıldız, *Anadolu Aleviliği (Amasya Yöresi Bağlamında Bir İnceleme)*, Araştırma Yayınları, Ankara-2004, s. 162.

³ Cem erkânı hakkında bkz. Ali Yaman, *Alevilik Nedir?* Şahkulu Sultan Külliyesi Mehmet Ali Hilmi Dedebaba Araştırma Eğitim ve Kültür Vakfı Yayınları, [t.y.] İstanbul, s. 105-109, İrene Melikoff, *Kırklar'ın Cemi'nde*, çev. Turan Alptekin, Demos Yayınları, İstanbul-2007, s. 23-27, Yılmaz Soyuer, *Sosyolojik Açından Alevî Bektaşî Geleneği*, Seyran Kitap, İstanbul 1996, s. 138-144, Bedri Noyan, *Bütün Yönleriyle Bektaşilik ve Alevilik*, VII, Ankara, 2006, s. 208-213, 358-360.

⁴ Harun Yıldız, “Alevî-Bektaşî Geleneğinde Ayin-i Cem”, *I. Kırşehir Kültür Araştırmaları Bilgi Şöleni*, Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Yayınları, Kırşehir-2004, s. 588-589.

tıglanan kurbanın etinden yapılan lokmalar gelen canlara dağıtılır. Dualar eşliğinde çerağı söndürülür ve cem bitirilir.⁵

I-Cem Evlerinin Tarihsel Kökeni

Cem ayininin ilk olarak nerede, nasıl, kimler tarafından yapıldığı net bir biçimde ortaya konulamamaktadır. Cemin tarihsel ve kültürel kökenlerinin temelini tam ve kesin olarak hangi kaynaklara dayandığı konusu hâlâ bilinmezliğini korumaktadır. Cem ayini ve cem evinin tarihsel kaynağının bulunması halinde cem ayini hakkında daha tutarlı, daha bilimsel, daha objektif, daha sistemli bir analiz yapma imkânı bulunacaktır. Konuyu karışık ve kompleks hale getiren sebep, aydınlatacak kadar yeterli kaynağın elimizde bulunmamasıdır. Tarihi kaynaklara baktığımızda cem ayininin sistemli bir şekilde icra edilmesini Şah İsmail dönemine kadar götürmek mümkündür. Cemde okunan duaların, tevhitlerin, gülbankların, naatların ve miraçların birçoğunun Şah İsmail tarafından yazıldığını söyleyebiliriz.⁶

76 | db

Cem törenlerinin tarihsel ve dinsel dayanakları hakkında değişik hipotezler ileri sürülmektedir.

1-Alevîlere göre cem erkânları Hz. Muhammed'in Miraçtan döndükten sonra "Kırklar Meclisi" olarak isimlendirilen topluluğu ziyaret etmesi ve orada bulunan kişilerle olan konuşmalarına dayanır. Her cem erkânı bu olayın hatırlanması, canlandırılması, ruhsal olarak yeniden yaşatılmasını sembolize etmektedir. Alevîler cem ayininin ilk olarak burada yapıldığını iddia ederler.⁷

⁵ Cem erkânının icra edilişi hakkında bkz. Ali Aktaş, "Alevilerde Cem Ayini", *Anadolu'da Aleviliğin Dünü ve Bugünü*, 2010, s. 569-612.

⁶ Safeviler (Şah İsmail) ve Kızılbaşlık tarihsel etkileşimi için bkz. Doğan Kaplan, *Yazılı Kaynaklarına Göre Alevilik*, TDVY, Ankara- 2010, s. 62-87.

⁷ Anonim, **Kitab-ı Dar**, haz. Osman Eğri, Ankara, TDVY, 2007, s. 37; İmam Câfer Sâdık, *Buyruk*, haz. Komisyon, Şahkulu Sultan Külliyesi Mehmet Ali Hilmi Dedebaba Araştırma Eğitim ve Kültür Vakfı Yayınları, İstanbul 2001, s. 8-10, 87, 121-126; Seyyid Alizâde Hasan b. Müslim, *Hızırnâme*, haz. Baki Yaşa Altınok, TDVY, Ankara-2007, s. 380, 428; Esat Korkmaz, *Hak-Muhammet-Ali ve Kırklar Cemi*, Şahkulu Sultan Külliyesi Mehmet Ali Hilmi Dedebaba Araştırma Eğitim ve Kültür Vakfı Yayınları, İstanbul-1997, s.24-37; ayrıca bkz. Bedri Noyan, *Bektaşilik Alevilik Nedir?* Can Yayınları, İstanbul 1995; Komisyon, *İmam Cafer Buyruğu*, Şahkulu Sultan Külliyesi Mehmet Ali Hilmi Dedebaba Araştırma Eğitim ve Kültür Vakfı Yayınları, İstanbul-2001, s. 8-10.

2-“Türklerin kadınlı-erkekli toplantılar yaparak buralarda içki içip eğlenmeleri, çalgılar çalıp sema etmeleri töreleri icabı idi.⁸ İslamiyet’i kabul ettikten sonra bu adetleri terk etmeyerek onları İslamî bir kılığa sokarlar. İşte Alevî-Bektaşî ceminin aslı budur. "Sekâhum sırrı" da eski Türklerin içki alışkanlığına Kur’an’dan delil bulma gayretinden başka bir şey değildir. Bu tarikat mensupları tamamen eski bir Türk töresine dayanan içki toplantılarını Miraç ile ve ayetlerle açıklamaya çalışmışlardır. Kur’an’da (İnsan Süresi 21. ayet) "Sekâhum Rabbuhum şarâben tahûrâ"⁹ (Rableri onlara gayet temiz şarap içirmiştir) bildirisinin bulunduğunu söyleyerek adetlerinin kaynağını İslamiyet’te bulmaya çalışırlar.”¹⁰ Bu dini toplantılar, İslamiyet’in kabul edilmesi ve Türkler arasında yayılmasıyla beraber özellikle kırsal kesimde belli ölçülerde İslami öğelerle daha farklı boyutlarda ilişkilendirilip zenginleştirilmişlerdir. Bu anlamda cem ayinleri en az iki bin yıllık geçmişe olan İslami renge bürünmüş dini toplantılardır.¹¹

3-“Alevî ve Bektaşîlikteki bu içkili çalgılı törenlerin Zerdüşst dini dışında binlerce yıl önce Anadolu’da üzüm toplama döneminde uygulanan "Dionyos" ayinlerinden de etkilendiğini söylemek mümkündür. Günümüzde, üzüm toplama mevsiminde İvriz Kabartması önünde halen bu tür törenler yapılmaktadır.”¹² Alevîlik-Bektaşîlikteki cem ayini, Antik Anadolu kült ve kültüründen etkilenerek günümüze kadar devam etmiş olan bir erkândır. Cem ayini ile bu kültürdeki kutlamalar arasında paralellik olduğu iddia edilmektedir.

4-“Yakutlarda Isı-ah denilen bir ayin yapıldı ve bu ayinde top luca kıymız içilirdi. Ayini şaman yönetir, kadın erkek bir yerde toplanarak birbirlerinin ellerinden tutup daire meydana getirirlerdi. Sonra “Hû Hû” diyerek raks etmeye başlarlardı.”¹³

5-“Farsça bezm (meclis, eğlence) ve cem kelimelerinden yapıl-

⁸ Geniş bilgi için bkz. İbn Fadlan, *Seyahatname*, trc. Ramazan Şeşen, İstanbul, Yeditepe Yayınları, 2010, s. 70.

⁹ “Sekahum Sırrı”nın Alevîlik ve Bektaşîlikteki yeri hakkında bkz. Bedri Noyan, *Bütün Yönleriyle Bektaşîlik ve Alevîlik*, Ankara, 2006, VII, s. 356.

¹⁰ Mehmet Eröz, *Türkiye’de Alevilik-Bektaşîlik*, Otağ Yayınları, İstanbul 1977; aynı yazar, *Eski Türk Dini (Gök Tanrı İnancı) ve Alevilik Bektaşîlik*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 1992, s. 56.

¹¹ Harun Yıldız, a.g.m., s. 586.

¹² Tarık Mümtaz Sözenil, *Tarih Boyunca Alevilik*, Çözüm Yayınları, İstanbul 1991, s. 106.

¹³ Sözenil, a.g.e., s. 107.

mış bir tamlama olup "Cem meclisi" anlamına gelir. Cem kelimesinin taşıdığı mana dolayısıyla "hükümdar meclisi, sultan meclisi" anlamını da içine alır. Klasik Fars ve Türk edebiyatlarına göre ilk defa içki meclisi kurarak bezmi icat eden Cem olduğu için bezm ona izafe edilmiş ve "Bezm-i Cem" tamlaması bu şekilde ortaya çıkmıştır. Bunun sonucu olarak her türlü içki meclisine "Bezm-i Cem" veya kısaca "bezm" denilmiş ve bu terim klasik edebiyat konuları arasında önemli bir yer tutmuştur. Bezm-i Cem'e; Âyın-i Cem, Bezm-i Nûşânûş, Bezm-i Cihân, Bezm-i Hâs, Bezm-i Mehabbet, Bezm-i Safâ, Bezm-i Vuslat, Bezm-i Mey, Bezm-i İşret, Meclis-i Cem gibi adlar da verilmiştir."¹⁴

6- "Hacı Bektaş-ı Veli'nin sohbetlerinde, bütün muhipler bir araya toplanır, şiirler söylenir, zikirler yapılır ve Kur'an okunurdu. Böylelikle ilk cem törenlerinin temeli atılmıştır. Hacı Bektaş-ı Veli bu uygulamasından dolayı tepkilerle karşılaşmıştır. Ancak o, anlamında kolaylığı seçmiş ve tepkilere aldırmamıştır."¹⁵

78| db

7-Diğer bir rivayet ise ilk cem erkânlarını İmam Cafer-i Sadık'ın yaptığı yönündedir.¹⁶

Yukarıda; Cem töreninin ilk olarak nerede ve nasıl başladığı konusundaki tartışmaları ortaya koymaya, izah etmeye çalıştık. Her rivayet cem ayinini farklı bir kaynağa götürmektedir. Yukarıda zikrettiğimiz rivayetleri göz önünde bulundurduğumuzda cem ayinin kaynağı hakkında şunları söyleyebilmekteyiz. Eski Türk dini inançlarında var olan hususiyetler Türklerin Müslüman olmasıyla beraber İslamiyet çatısı altında kendini dönüştürerek varlık bulmuştur. Daha sonra cem erkânı tarihsel süreç içerisinde sistematik yapıya bürünerek geleneksel Anadolu Aleviliği içinde yöreden yöreye değişik şekillerde icra edilerek günümüze kadar gelmiştir.

II-Cem Evlerinin Faaliyet Alanı

Tarihte on iki hizmetin verildiği cemler, şehirde yaşayanlarca dergâhta, köyde yaşayanlarca ise kış aylarında muhiblerden birinin evinde yapılmıştır. Dergâhların dışında şehirlerde ve köylerde "cem evi" adıyla kurumsallaşmış özel binalar olmamıştır. 1925'te

¹⁴ İskender Pala, "Bezm-i Cem", *DİA*, İstanbul-1994, VI, s. 104-105.

¹⁵ Mahmut Riyat Bakır, *Tasavvufi Bir Kavram Olarak Cem ve Bektaşilikteki Yorumu*, Alternatif Yayınları, İstanbul 2003, s. 111-153.

¹⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz. Gürani Doğan, *Alevilikte Ön Bilgiler ve Cem-Zakirlik*, Can Yayınları, İstanbul 1998.

tekke ve zaviyelerin kapatılmasına dair kanunla birlikte dergâh-larda ayin-i cem yapılamaz olmuş köylerde ise geçmişte olduğu gibi uygulama devam edegelmiştir. Ancak son yıllarda birtakım sosyal ve siyasal sebeplerle “cem evi” yaptırma geleneği başlamış yer yer maksatlı telkinlerle en azından bazı çevrelerce cem evi tarikât ayinlerinin yapıldığı yer olmaktan çıkarılmış caminin mukabili olarak sunulmaya çalışılmıştır. Ancak Aleviler İslam tarihinde hiçbir kaynak göstermeksizin Hz. Peygamber’in ve Hz. Ali’nin kırklar meclisinde cem yaptığını, Ca’fer es-Sâdık’ın cem yapan kişilerden biri olduğunu söyleyegelmişlerdir.¹⁷

Alevî ve Bektaşiler, geçmişten günümüze erkân yürüttükleri mekânları farklı şekillerde isimlendirmişlerdir. Bektaşî ve Alevîlerin ritüellerini yaptıkları yerlere Kırklar Meydanı, Acem Meydanı, Meydanı Ali, Horasan Meydanı, Meydan Evi, Erenler Meydanı, Er-Bacı Meydanı, Hak Divanı, İbadet Meydanı, Kardeşlik Meydanı, Huzur Meydanı, Eşitlik Meydanı, Hakk Huzuru, Muhammed-Ali Divanı, Hacı Bektaş-ı Veli Meydanı, Erkân Meydanı, Erler Meydanı denilir.¹⁸

db | 79

Sorunun çözümünde, İslam tarihi içinde ibadet edilen mekânların takip ettiği seyri incelemenin doğru olduğuna kanaat getirdiğimizden, cem evi kurumunun İslam dinindeki yerinin anlaşılabilmesi için İslam’ın ilk yıllarında kullanılan mescid, cami gibi kavramlarının kullanım biçimlerini netleştirmenin yararlı olacağını düşünüyoruz.

“Cami kelimesi, lügat manasından anlaşıldığına göre, toplayan bir araya getiren manasındadır. Terim olarak, Müslüman toplumun genç ihtiyar demeden belli bir maksat ve gaye için bir araya geldikleri Mekke’de bulunan Kâbe’ye yönelerek topluca ibadet ettikleri yerin adıdır. Mescid ise Arapça anlamıyla secde etmek, eğilmek, saygı göstermek, baş eğmek, alnı yere koymak, övgüde bulunmak anlamlarına gelmektedir. Mescid kelimesi ism-i mekân sıgasındadır. Secde edilen yer, mekân anlamına gelmektedir. Çoğulu ise "mesâcid"dir. Kur'an-ı Kerim’de hem tekil hem de çoğul şekliyle gelmektedir. İslamiyet’te ibadet yeri, Allah’a secde edilen yer, cami anlamına gelmektedir. Kur'an-ı Kerim’de, hadislerde ve ilk İslâm

¹⁷ İlyas Üzüm, *Günümüz Aleviliği*, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi Yayınları, İstanbul-1997, s. 37.

¹⁸ Bedri Noyan, *Bektaşîlik Alevilik Nedir?* s. 110; Ömer Uluçay, *Alevilikte Toplu İbadet: Cem Erkânı*, Hakan Ofset, Adana 1993, s. 59-60.

kaynaklarında cami kelimesi pek kullanılmaz. Bunun yerine "mescid" kelimesi kullanılırdı. İslam'ın ilk yıllarından sonra cumaların kılındığı büyük mescidlere cami dendiğini görüyoruz. Peygamberimizin uygulamalarına baktığımız zaman ilk mescidin peygamberimiz tarafından yapıldığını görürüz. Hz. Peygamber Mekke'den Medine'ye hicretinde, Medine'ye birkaç kilometre mesafede bulunan Kuba köyünde konaklamış ve orada ilk mescidi inşa etmişti. Bugün burası İslam tarihi literatüründe Kuba Mescidi olarak geçmektedir. Burada ilk Cuma namazı kılınmıştır. Hz. Peygamber Medine'ye ulaşır ulaşmaz orada da bir mescid yaptırmaya başlamış ve çok kısa bir zamanda "el-Mescidü'n-Nebevî"nin yapımı tamamlanmıştır. İlk dönemlerde cami kelimesinin de kullanıldığını görmekteyiz. Ancak sadece Cuma namazı kılınan büyük mescidler için "el-Mescidül-Câmî" denmiştir. Daha sonraları ise içinde Cuma namazı kılınan ve hatibin hutbe okuması için minberi bulunan mescidler cami; minberi bulunmayan, Cuma namazı kılınmayan küçük mabedler ise sadece mescid olarak anılır olmuştur. İslam'ın geniş coğrafyalara yayılmasıyla birlikte mescidlerin ve camilerin sayısında da artış olmuştur. Müslümanların ibadet ettikleri mekânlar için genel olarak mescid tabiri yerini cami kelimesi almıştır."¹⁹

80| db

Cem evi ise günümüzde Alevî ve Bektaşilerin erkânlarını icra ettikleri, görgülerini gördükleri, ikrarlarını verdikleri, dört kapı kırk makamı öğrendikleri yerlerdir. "Günümüzde Alevîlerin ritüellerini icra ettikleri yerler için de "secde edilen yer" manasında, 1970'li yıllardan sonra "cem evi" tabiri kullanılmaya başlanmıştır. Cem evi, Alevî-İslam inancının ayin ve erkân yeridir. Cem erkânının yapıldığı yerdir."²⁰ Alevîler asırlarca cem erkânlarını, köydeki veya yaşadıkları yerdeki büyük bir evde, Bektaşiler ise dergâh ve tekkelerde yapmışlardır. Şehirlerde yaşayan Alevîler ve Bektaşiler ise cem erkânlarını tekke, zaviye ve dergâhlarda yapmışlardır.²¹ Cumhuriyet döneminde tekke ve zaviyelerin kapanmasından sonra Alevîler Avrupa'daki örgütlenme biçimi olan vakıf ve dernekleri Türkiye'de de kurarak cem erkânlarını bu mekânlarda yapmaya çalışmışlardır. Alevî ve Bektaşiler, erkân icra ettikleri vakıf, dernek ve kültür evle-

¹⁹ İsmail Cerrahoğlu, "Ellerin Birleştiği Ruhların Kaynaştığı Kutsal Mekânlar: Camiler", *Diyanet Aylık Dergi*, Ankara, Yıl: 1994, Ay: 10, s. 9-11; Ahmet Önkâl, Nebi Bozkurt, "Cami", *DİA*, İstanbul- 1993, VII, s. 46-56.

²⁰ Ali Rıza Uğurlu, *Aşk-ı Muhabbet*, yy. İstanbul-2007, s. 68.

²¹ 30 Kasım 1925 tarihinde yürürlüğe giren 677 sayılı tekke, zaviyeler ve türbelerin kapatılmasına dair kanunla tekke, zaviye ve türbelerin kapatılması kabul edilmiştir.

rine ve diğer mekânlara dini bir yapı ve görünüm kazandırmak için kurdukları mekânlara cem evi demişlerdir.

Ülkemizde bugün cem evlerinin dini konumu tartışılmaktadır. Cem evleri caminin karşılığı mıdır? Cami ile cem evi arasındaki farklılık nedir?²² Cami, Cem Evi’nin fonksiyonunu yerine getiremez mi? Cem evleri ibadethane midir? Dergâhlar, cem evi midir? Cem evleri, dergâh olarak tanımlanabilir mi? Dergâh ile cem evi arasındaki benzerlikler ve farklılıklar nelerdir? Cem evleri kültür merkezleri midir? İlk cem evi ne zaman, nasıl, neden, nerede, kimler tarafından kurulmuştur gibi sorular cevap beklemektedir.

“Bazı Alevî yazarlar, ilk cem evinin İslam’ın ilk yıllarında kurulduğunu iddia etmektedirler. Hz. Muhammed, Mekke’de vahiyleri tebliğe başladıktan birkaç yıl sonra gizli bir örgütsel yapı oluşturur. İslami cemaati yönetmek ve ibadetleri eda etmek için de bir evi karargâh ibadethane olarak kullanır. Dârü’l-Erkam denen bu cemaat evi gizli bir cem evidir. Daha sonraları Mescid-i Nebevî denecek olan bu külliye ilk kurulmuş olan resmi cem evinden başka bir şey değildir.”²³

db | 81

Bilimsel olmayan söz konusu hipotez bir tarafa, bazı araştırmacılar ise cem evi geleneğinin geçmişte olmadığını, Alevîliğin çeşitli sebeplerden dolayı yeni çıkan örgütsel bir kurumu olduğunu iddia etmektedirler. Daha öne dergâh ve tekkelerde bu on iki hizmetin yapıldığını söylemektedirler. Cem evinin caminin karşılığı olmadığını, geçmişteki dergâh ve tekkelerin bir benzeri olduğunu iddia etmektedirler.²⁴ Özellikle Cumhuriyet döneminde dergâh, tekke ve zaviyelerin kapatılması ve büyük şehirlerde yaşayan Alevî vatandaşların cem erkânını yapma istekleri gibi talepler cem evi kavramının çıkmasına sebep olmuştur. Hukuki sebeplerden dolayı bugün Alevîler dergâh, tekke ve zaviyelerde erkânlarını yapamamaktadırlar.²⁵ Alevîler, bugün vakıf ve dernekler bünyesinde cem evleri kurarak bu ihtiyaçlarını karşılamaktadırlar. Alevî vatandaşlarımız;

²² Geniş bilgi için bkz. Seyit Derviş Tur, *Erkanname, Alevîliğin İslam’da Yeri ve Alevî Erkânları*, Can Yayınları, İstanbul-2002, s. 348-349.

²³ Bkz. İsmail Onarlı, *Alevilikte Cem ve Musahiplik Nedir?* Karacaahmet Sultan Kültür ve Tanıtım Derneği Yayınları, İstanbul 2003, s. 16-18; Cemal Şener, *Alevilik Nedir?* Karacaahmet Sultan Kültür ve Tanıtım Derneği Yayınları, İstanbul 2001, s. 68.

²⁴ İlyas Üzümlü, a.g.e., s. 37-39; Harun Yıldız, a.g.e., s. 231-233.

²⁵ Alevîler ve Bektaşîlerin tekke ve zaviyelerde yaptıkları cem erkânları hakkında bkz. Sönmez Kutlu, *Alevîlik-Bektaşîlik Yazıları*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2008, s.180-182.

cem ayinlerinin yanı sıra sosyal, dini ve kültürel faaliyetler ile eğitim faaliyetlerini de buralarda yapmaktadırlar.²⁶

Cem evlerinin bugün yerine getirdiği işlevlere ve bu kurumdan beklentilere Alevilerin gözüyle bakmak cem evlerini daha iyi anlamamızı sağlayacaktır. Bu da bize cem evi nedir sorusunun cevabını bulma imkânını sağlayacaktır. Alevilere göre Cem Evi,

— “Edep-erkân meydanıdır.

— Sorgu-sual ve karar yeri olarak, dar meydanıdır.

— Semah yeri olarak, Kırklar Meydanı’dır.

— İkrar yeri olarak, er-bacı meydanıdır.

— Musahipliğin, yani ahiret/yol kardeşliğinin kabul ve onay yeri olarak, birlik meydanıdır.

— Pirin isteklerini tebliğ ettiği ferman yeridir.

— Tasavvuf eğitiminin yapıldığı okuldur.

— Dualı lokmaların yenildiği aş evidir.

— Yola uymayanların alınmadığı seçkinler meydanıdır.

— Eline-diline-beline sahip olanların güven yeridir.

— Gerçekler meydanıdır. Bu meydanda da yalnızca “Gerçeğe Hû” vardır.”²⁷

“Cem evleri, bugün bünyelerinde faaliyet gösteren aş evleriyle haftanın belirli günlerinde fakirlere yemek dağıtan, dar gelirli gençlere eğitim yardımları sağlayan, çeşitli kurslar veren, Alevî inanç ve kültür tarihini incelemelerle yeni nesillere aktaran, vefat eden insanlara cenaze hizmeti sağlayan, fakir ailelerin çocukları için sünnet merasimleri düzenleyen, evlenemeyen gençlere maddi manevi yardımlar yapan, Alevî yurttaşlarımızca değer verilen mekânlara ziyaret turları düzenleyen sosyal dayanışma mekânları haline gelmişlerdir. Bu esas uyarınca paneller, konferanslar, seminerler düzenlemekte, toplu kutlamalar ve anma etkinlikleri düzenlemekte, Alevîlik inancına ve kültürüne ilişkin kitaplar, mecmualar, gazeteler, broşürler yayınlamakta, barındırdıkları kütüphane ve okuma

²⁶ Fevzi Rençber, İstanbul’da Mevcut Cem Evleri ve Faaliyetleri, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul-2008, s. 22-23.

²⁷ Uğurlu, a.g.e., s. 71-73.

salonlarıyla yurttaşlara kültür hizmetleri sunmaktadırlar. İcra edilen cem erkânlarının sosyolojik ve psikolojik açıdan birey ve toplum üzerinde etkileri ve birçok fonksiyonu bulunmaktadır. Fertler cem ritüeli icra ederek Allah’a dua etmekte, eğitim ve öğretim işlevi görerek bireyleri eğitmekte, dini ritüelleri icra ederek davranışlarında dini sosyalleşme sağlamakta, bireyin davranışlarını oto-kontrol altında tutmakta ayrıca bireyin davranışlarını yaşadığı toplumda kontrol altında tutmaktadır.²⁸

Cumhuriyet öncesinde birer dergâh ya da tekke gibi faaliyet gösteren bu kurumlar, bugün, yukarıda kısaca özetlenmiş olan tüm bu sosyo-ekonomik ve kültürel işlevleriyle dernek ya da vakıf statüsünde işlemekte, faaliyet göstermektedirler. Cem evleri, yüklendikleri tüm bu işlevlerle birer sosyal, kültürel ya da ekonomik dayanışma odağı olarak ortaya çıkmaktadırlar. Cem evlerinin tartışıldığı bütün platformlarda bu hususların göz önünde bulundurulmasının yararlı olacağı kanaatindeyiz.”²⁹

Alevî-Bektaşî kültüründe cem erkânı vardır fakat cem evi denilen dini bir kurum yoktur. Cem evi olarak adlandırılan kurum, Cumhuriyet sonrası dönemde varlık göstermiştir; cem evi kavramının 1970’li yıllardan sonra literatürümüze girdiğini ifade etmek gerekir. Dolayısıyla cem evlerinin tartışıldığı platformlarda bu durumun değerlendirilmesi, göz önünde bulundurulması gerektiğini düşünmekteyiz. Kendilerine özgü ritüelleri olan Alevîlerin en önemli ritüelleri Cuma geceleri yapılan kadın ve erkeklerin birlikte iştirak ettikleri "Cem Âyini"dir. Cem ayini Birlik Cemleri, Bayram Cemleri, Görgü Cemleri, Musahiplik Cemleri, Yöresel Cemler, İkrar Verme Cemleri, Abdal Musa Cemleri, Kerbela Cemleri, Koldan Kopan Cemleri, Dardan İndirme Cemleri (Can Ekmeği Cemleri), Baş Okutma Cemleri, Aşure Cemleri, Nevruz Cemleri, Düşkün Kaldırma Cemleri, Dügün-Nişan Cemleri, Hidrellez Cemleri gibi isimlerle de yapılmaktadır.³⁰

Sonuç

²⁸ Cem erkânının sosyolojik ve psikolojik açıdan birey ve toplum üzerindeki etkileri için bkz. Ramazan Uçar, “Bir Fenomen Olarak Ayin-i Cem (Sosyolojik Bir Yaklaşım),” *Dini Araştırmalar*, 2004, VII, S:19, s. 78-81; Muammer Cengil, “Cem Ayini’nin Fert ve Toplum Üzerindeki Etkileri,” *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 2003, III, S: 3, s. 138-141; Ali Aktaş, a.g.m., 566-568.

²⁹ Rençber, a.g.e., s. 87-88.

³⁰ Alevî ve Bektaşilikte icra edilen cem erkânları çeşitleri hakkında bkz. Harun Yıldız, a.g.m., s. 586-588.

Kutsal kabul ettikleri gün ve gecelerle, gerek ritüelleriyle, gerekse ritüellerini icra ettikleri yer itibariyle Sünni Müslümanlardan ayrılan Alevîler, bu farklılıkları nedeniyle kendilerine özel toplanma yerleri oluşturmuşlardır. Türkiye’de 1950’li yıllara kadar ağırlıklı olarak kırsal kesimde yaşayan Alevî topluluklar, bu tarihten sonra sosyal ve ekonomik nedenlerle büyük kentlere göç etmişler ve buralarda kendi kültürlerini yaşatmak, ritüellerini rahatça yapmak için farklı isimlerle kurdukları kurumlarda toplanarak Türkiye’nin muhtelif yerlerinde dernek, vakıf ve kültür merkezleri kurmuşlardır. Ülkemizde faaliyet göstermekte olan cem evlerinin birçoğunun, bu zorlu iç göç sürecinde kurulduğu görülmektedir. Alevîler cem evlerinde erkânlarını yapmanın yanında buralarda kendi kültür ve geleneklerini de yaşatmaya çalışmaktadırlar. Cem evleri, bu süreçte farklı sosyal ve kültürel işlevler üstlenmiş ve bu sosyo-kültürel işlevler, cem evi olgusunun içeriğini değiştirmiş, hatta yeniden belirlemiştir. Cem evlerinin kurumsallaşma süreci, cem evlerinin kökenlerine ve tarihi-kültürel meşruiyetine yönelik canlı bir tartışmayı da beraberinde getirmiştir.

84 | db

Bu çalışmamızın mütevazı yargısı, cem evlerinin camilere alternatif bir ibadethane olarak ele alınamayacağı, caminin Sünniler için olduğu gibi Alevîler için de birleştirici bir unsur olduğu ve İslam tarihinde camiye alternatif bir ibadethane anlayışının hiçbir zaman ortaya çıkmadığı yönündedir. Çalışmamızda Alevîliği bir Kadirî, Nakşî veya Mevlevî tarikatı gibi görüp Alevîliği Türklerin İslam anlayışlarının tezahürü olarak tanımladık. Cem evini de diğer tasavvufi tarikatların ibadet yerleri olan dergâhlar, tekkeler, zaviyeler ve vakıflar ile aynı yerde konumlandırdık. Alevîliğin İslam’dan, cem evlerinin camilerden bağımsız olarak ele alınması tarihsel, kültürel ve sosyal hakikatlerle de bağdaşmamaktadır. Cem evlerinin statüsü tartışılırken bütün bu muhtemel noktaların titizlikle göz önünde bulundurulması gerekir. Çünkü cami ve mescidler belli bir mezhebin veya inanç grubunun ibadet yeri değil bütün Müslümanların ortak mabedidir. İslam tarihinde adap ve erkânların icra edildiği mekânlar hiçbir zaman alternatif bir ibadethane olarak kabul edilmemiştir.

Alevî yurttaşlarımız nazarında cem evleri birer adap, erkân meydanıdır. Sorgu-sual, karar yeri olarak dar meydanıdır, semah yeri olarak kırklar meydanıdır, musahipliğin, yani ahiret kardeşliğinin, kabul ve onay yeri olarak birlik meydanıdır. Yüklendikleri bu manevi anlamların yanı sıra birçok sosyal işleve de sahiptirler. Bu

yüzden cem evlerinin sosyal, ekonomik ve kültürel dayanaklarının tarihi dayanaklarından daha az tartışmalı olduğunu kabul etmek gerekir.

Kaynakça

- Anonim, *Kitab-ı Dar*, haz. Osman Eğri, Ankara, TDVY, 2007.
- Aktaş Ali, “Alevilerde Cem Ayini”, *Anadolu’da Aleviliğin Dünü ve Bugünü*, 2010, içinde s. 569-612.
- Bakır Mahmut Riyat, *Tasavvufî Bir Kavram Olarak Cem ve Bektaşilikteki Yorumu*, Alternatif Yayınları, İstanbul 2003.
- Bozkurt Nebi, Ahmet Önkal, “Cami”, *DİA*, İstanbul 1993, içinde s. 46-56.
- Cengil Muammer, “Cem Ayini’nin Fert ve Toplum Üzerindeki Etkileri”, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 2003, III, S: 3, içinde s. 138-141.
- Cerrahoğlu İsmail, “Ellerin Birleştiği Ruhların Kaynaştığı Kutsal Mekânlar: Camiler”, *Diyanet Aylık Dergi*, Ankara, Yıl: 1994, Ay: 10, içinde s. 8-11.
- Doğan Gürani, *Alevilikte Ön Bilgiler ve Cem-Zakirlik*, Can Yayınları, İstanbul 1998.
- El-Ferâhîdî, *Kitâbu’l-Ayn*, Beyrut, Dâru’l İhya’it-Turas’il-Arabî, 2005.
- Eröz Mehmet, *Eski Türk Dini (Gök Tanrı İnancı) ve Alevilik Bektaşilik*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 1992.
- Fırlalı Ethem Ruhi, *Türkiye’de Alevilik-Bektaşilik*, Otağ Yayınları, İstanbul 1977.
- Gölbaşı Haydar, *Alevî - Bektaşî Örgütlenmeleri*, Alev Yayınları, İstanbul-2007.
- Güler Sabır, *Aleviliğin Siyasal Örgütlenmesi: Modernleşme, Çözülme ve Türkiye Birlik Partisi*, Dipnot Yayınları, Ankara-2008.
- İbn Fadlan, *Seyahatname*, trc. Ramazan Şeşen, İstanbul, Yeditepe Yayınları, 2010.
- İsmail b. Hammad el-Cevheri, *Es-Sihâh*, Beyrut, Dâru’l-Ma’arife, 2007.
- İlknur Miyase, Cemal Şener, *Şeriat ve Aleviler: Kurklar Meclisinden Günümüze Alevî Örgütlenmesi*, Ant Yayınları, İstanbul-1995.
- Kaplan Doğan, *Yazılı Kaynaklarına Göre Alevilik*, T.D.V.Y., Ankara-2010.
- Kaleli Lütfi, *Alevî Kimliği ve Alevî Örgütlenmeleri*, Can Yayınları, İstanbul -2000.
- Komasyon, *İmam Cafer Buyruğu*, Şahkulu Sultan Külliyesi Mehmet Ali Hilmi Dedebaba Araştırma Eğitim ve Kültür Vakfı Yayınları, İstanbul-2001.
- Komasyon, *Mu’cemu’l Nefais*, Beyrut, Dâru’l-Nefais, 2007.
- Korkmaz Esat, *Ansiklopedik Alevilik Bektaşilik Terimleri Sözlüğü*, Ant Yayınları, İstanbul-1993.
- Korkmaz Esat, *Hak-Muhammet-Ali ve Kurklar Cemi*, Şahkulu Sultan Külliyesi Mehmet Ali Hilmi Dedebaba Araştırma Eğitim ve Kültür Vakfı Yayınları, İstanbul-1997.
- Kutlu Sönmez, *Alevilik-Bektaşilik Yazıları*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara-2008.
- Melikoff İrene, *Kurklar’ın Cemi’nde*, çev. Turan Alptekin, Demos Yayınları, İstanbul-2007.
- Noyan Bedri, *Bektaşilik-Alevilik Nedir?* Doğu Matbaası, Ankara -1985.
- _____, *Bütün Yönleriyle Bektaşilik ve Alevilik*, c. VII, Ankara-2006.
- Onarlı İsmail, *Alevilikte Cem ve Musahiplik Nedir?* Karacaahmet Sultan Kültür ve Tanıtım Denegi Yayınları İstanbul- 2003.
- Pala İskender, “Bezm-i Cem”, *DİA*, İstanbul -1994, VI, içinde s.104-105.
- Rençber Fevzi, *İstanbul da Mevcut Cem Evleri ve Faaliyetleri*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul -2008.
- Seyyid Alizâde Hasan b. Müslim, *Hızırnâme*, haz. Baki Yaşa Altınok, TDVY, Ankara-2007.

- Soyyer Yılmaz, *Sosyolojik Açıdan Alevî Bektaşî Geleneği*, Seyran Kitap, İstanbul -1996.
- Sözengil Tark Mümtaz, *Tarih Boyunca Alevilik*, Çözüm Yayınları, İstanbul- 1991.
- Şener Cemal, *Alevilik Nedir?* Karacaahmet Sultan Kültür ve Tanıtım Derneği Yayınları, İstanbul-2001.
- Tur Seyit Derviş, *Erkanname, Aleviliğin İslam'da Yeri ve Alevî Erkanları*, Can Yayınları, İstanbul-2002.
- Uçar Ramazan, "Bir Fenomen Olarak Ayin-i Cem (Sosyolojik Bir Yaklaşım)," *Dinî Araştırmalar*, 2004, VII, S: 19, içinde s. 78-81.
- Uğurlu Ali Rıza, *Aşk-ı Muhabbet*, İstanbul -2007.
- Uluçay Ömer, *Alevilikte Toplu İbadet: Cem Erkânı*, Hakan Ofset, Adana -1993.
- Üzüm İlyas, "Günümüz Alevî Örgütlenmeleri ve Geleneksel Alevilikle İlişkisi", *Tarihî ve Kültürel Boyutlarıyla Türkiye'de Aleviler, Bektaşîler, Nusayrîler*, Ensar Neşriyat, İstanbul-1999.
- Üzüm İlyas, *Günümüz Aleviliği*, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi Yayınları, İstanbul -1997.
- Yaman Ali, *Alevilik Nedir? Şahkulu Sultan Külliyesi Mehmet Ali Hilmi Dedebaba Araştırma Eğitim ve Kültür Vakfı Yayınları*, İstanbul.
- Yıldız Harun, "Alevî-Bektaşî Geleneğinde Ayin-i Cem", *I. Kırşehir Kültür Araştırmaları Bilgi Şöleni*, Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Yayınları, Kırşehir- 2004, içinde s. 583-589.
- _____, *Anadolu Aleviliği Amasya Yöresi Bağlamında Bir İnceleme*, Ankara-2004.

